

Kontextualita, stelesnená starostlivosť a globalizácia (etiky) starostlivosti¹

Adriana Jesenková
Katedra filozofie Filozofická fakulta, Univerzita P. J.
Šafárika v Košiciach, SK

JESENKOVÁ, A.: Contextuality, embodied care and the globalisation of the (ethics of) care.
Philosophica Critica, vol. 9, 2023, no. 2, ISSN 1339-8970, pp.55-68.

Discussions of the implications of the contextuality of care practice for the possibilities of the globalization of care and care ethics as a normative theory have been intensely present within feminist care ethics since the 1990s and are now responding to the increasing global challenges in relation to care in different spheres of life. The author outlines the genesis of addressing the above question in the space of feminist ethics of care from its emergence to contemporary debates. She sees the specific potential for addressing contemporary issues, particularly concerning the possibility of caring for the different and thus coming to terms with the dualistic framing of care between particularism and universalism, in Maurice Hamington's (2004) concept of embodied care.

Keywords: Contextuality of Care – Globalization of Care – Feminist Care Ethics – Embodied Care – Socialization of Care

Popredná predstaviteľka etiky starostlivosti Nel Noddings vysvetľuje: "Väčšina ľudí súhlasí s tým, že svet by bol lepším miestom, keby sme sa o

---

¹ Text je výstupom grantového projektu APVV - 20 – 0583, *Možné svety a modality: Súčasné filozofické prístupy*.

seba všetci viac starali, ale napriek tejto počiatkovej dohode je pre nás ťažké povedať, čo presne máme na mysli pod pojmom starostlivosť." (Noddings 2002, 11). Práve v tomto bode stojíme pred zjavným rozporom medzi kontextuálnosťou a situovanosťou starostlivosti na jednej strane a možnosťami globalizácie starostlivosti na strane druhej. Starostlivosť nie je univerzálny pojem; formujú ho kultúrne, sociálne a historické súvislosti. Spôsob, akým je starostlivosť chápaná a vykonávaná, sa v rôznych komunitách a regiónoch líši, pretože je hlboko zakorenená v každodenných praktikách, vzťahoch a inštitúciách. Nejde o izolovanú aktivitu, ale skôr o tkanivo starostlivého konania a správania, spoločenských noriem, dynamiky moci a osobných prepojení.

Kontextualita etických konceptov a teórií sa vzťahuje na myšlienku, že etické úvahy sú hlboko ovplyvnené špecifickým kontextom, v ktorom sa vyskytujú. Uznáva, že morálne sudy nemožno robiť izolovane; závisia od kultúrnych, sociálnych, historických a situačných faktorov.

Feministická etika starostlivosti od svojho vzniku v 80. rokoch minulého storočia je bazálne prepojená s kontextuálnym prístupom. Kontextualizmus etiky starostlivosti spočíva v dôraze na pochopenie jedinečných okolností vzťahov starostlivosti. Uznáva, že starostlivosť je formovaná kultúrnymi normami, dynamikou moci a individuálnymi skúsenosťami. Je to dôsledok jej relacionistickej (vzťahovej) ontológie, pričom možno v prípade feministickej etiky starostlivosti hovoriť o relacionistickej onto-epistemológii. Relacionalita je často zo strany teoretičiek a teoretikov etiky starostlivosti považovaná za kľúčovú charakteristiku prístupov zastrešených pod pojem etiky starostlivosti (pozri Jesenková 2019, Koehn 1998). Clement ponúka nasledujúce charakteristiky etiky starostlivosti: kontextuálny prístup k morálke, predpoklad ľudskej prepojenosti (connectedness, ang.), udržiavanie a uchovávanie vzťahov ako priorita (Clement 1996, 11). Tronto spolu s Fisherovou ponúkli širokú definíciu starostlivosti, ktorá kladie dôraz na konanie, spoločenstvo a vzájomnú závislosť. Starostlivosť chápajú ako aktivitu ľudského druhu, „ktorá zahŕňa všetko, čo robíme, aby sme udržiavali, uchovávali a opravovali náš 'svet' tak, aby sme v ňom mohli žiť čo najlepšie. Tento svet zahŕňa naše telá, naše ja a naše prostredie, ktoré sa usilujeme splietať do komplexnej, život udržujúcej siete“ (Fisher a Tronto 1990, 40).

Virginia Held konštatuje, že etika starostlivosti chápe, že naše väzby k rôznym sociálnym skupinám a naša historická situovanosť sú tiež

súčasťou toho, čo nás robí tým, kým sme, a práve v tom vidí význam uvažovania z perspektívy etiky starostlivosti aj pre širší kontext než je kontext osobných vzťahov (Held 2015, 265). Podobne Fiona Robinson, autorka *Globalizing Care* (1999) tvrdí, že je to práve relacionistická ontológia a epistemológia, ktorá sa odvíja od predpokladu, že ľudia žijú vo svete, ktorý vnímajú v rámci sociálnych vzťahov. Etika starostlivosti považuje tieto vzťahy jednak za zdroj morálnej motivácie a morálnej schopnosti reagovať (moral responsiveness, ang.), a zároveň za základ pre konštruovanie a vyjadrenie moci a poznania, a to na všetkých úrovniach sociálnych vzťahov až po medzinárodné alebo globálne vzťahy (Robinson 1999, 2).

Pojem globalizácia starostlivosti reflektuje skutočnosť, že v globalizovanom svete jednak inštitucionalizované formy a praxe starostlivosti interagujú s rôznymi formami a praxami starostlivosti naprieč odlišnými kultúrami, regiónmi a štátnymi celkami. Na druhej strane aj lokálne praxe formálnej aj neformálnej starostlivosti sú vďaka globálnym procesom migrácie, turizmu, svetového obchodu, digitálnym technológiám a novým médiám a sociálnym sieťam vystavené vplyvu vzorcov starostlivosti z odlišných kultúrnych kontextov, čo má za dôsledok nové etické výzvy a dilemy, keď sa etické princípy musia prispôbiť rôznym kultúrnym normám, právnym rámcom a rozdielom v zdrojoch. Globalizácia etiky starostlivosti si teda vyžaduje premyslené zváženie kultúrneho kontextu, dynamiky moci a etických princíпов.

Toto na prvý pohľad relatívne jednoduché odporúčanie naráža na otázku: ako sa možno (dobre, eticky žiadúcim spôsobom) starať o niečo, čo nám nie je vlastné, čo je (od nás) odlišné, a teda do istej miery pre nás neznáme a nespoznateľné? Odpoveď na túto otázku, ktorá je už niekoľko desaťročí v centre debát nielen na pôde globálnej etiky, sa stále dominantne pohybuje v binárnom rámci kozmopolitanizmu a komunitarianizmu analogickom dualistickému rámcu univerzalizmu a partikularizmu.

Hoci sa feministická etika starostlivosti od svojho vzniku posunula z roviny interpersonálnych vzťahov k politickej etike starostlivosti a ku konceptom socializácie starostlivosti, otázka možnosti zosúladenia nutnej kontextuálnosti a partikularnosti spojenej s adekvátnou kvalitnou a eticky žiadúcou starostlivosťou na jednej strane a súčasne s jej globalizáciou, a teda určitou mierou jej univerzalizácie, sú stále predmetom úvah a diskusií. Na jednej strane sú tu intenzívne úvahy o situovanosti a

telesnosti starostlivosti (Hamington 2004), na druhej strane úvahy o globalizácii starostlivosti (Robinson 1999, Held 2006 / 2015). Zároveň sa do popredia dostáva kritická reflexia dôsledkov globalizácie diskurzu o starostlivosti, a toho, ako sa v jej dôsledku popierajú alebo sú ohrozené situované a lokálne praxe starostlivosti. Otázkou sa stáva, ako na jednej strane kriticky skúmať koncepty morálky, ktorá je súčasťou neoliberalného ideového rámca, a toho, akým spôsobom sa neoliberalizmus prelína a ovplyvňuje lokálne zmysluplné idey a praxe starostlivosti (Nguyen, Zavoretti, Tronto 2017), a na druhej strane, ako kriticky reflektovať a objasňovať parochialistické a etnocentrické aspekty, ktoré argumentujú dôrazom a ústretovosťou voči kontextu a miestnym podmienkam navonok, homogenizujú tento kontext a znižujú a obmedzujú jeho diverzitu dovnútra.²

Autorka v nasledujúcom texte predstavuje najprv feministickú etiku starostlivosti a prístupy, ktoré sa od jej vzniku formovali v reakcii na globalizáciu a globalizačné výzvy. Následne detailnejšie skúma koncept stelesnenej starostlivosti (embodied care, ang.) jedného z výrazných predstaviteľov súčasnej feministickej etiky starostlivosti Mauricea Hamingtona aby ukázala možnosti tohto konceptu pre globalizáciu (praxe) starostlivosti ako východiska pre globalizáciu etiky starostlivosti ako normatívnej teórie. Napokon, v záverečnej časti textu autorka sústreďuje pozornosť na objasnenie a prepojenie konceptu socializácie starostlivosti úzko späté s konceptom telesnosti starostlivosti, a zároveň umožňujúcej paradigmatický posun starostlivosti cez sociálne vzťahy do verejnej sféry na rôzne úrovne sociálnej reality až po globálnu úroveň.

---

² Táto komplexná úloha je spojená s otvorenosťou voči diverzite spojenej so situovanosťou, partikulárnosťou a kontextualitou starostlivosti na faktickej rovine, a zároveň s odmietnutím rezignovať na normativitu etiky starostlivosti, ktorá demokratickú starostlivosť – ako ju charakterizovala Tronto (2013) – považuje za najlepšiu formu a prax starostlivosti. Pozri aj JESENKOVÁ, A. (2022): Joan Tronto's Moral and Political Theory of Care. In: *Politické vedy*, 24 (4), 158 – 180.

Feministická etika starostlivosti ako kontextuálny prístup ku globalizácii

Etika starostlivosti vznikla v 80. rokoch (Gilligan 1982, Noddings 1984) a v 90. rokoch sa transformovala z normatívnej teórie sústredujúcej sa na interpersonálne osobné a intímne vzťahy na politickú a sociálnu teóriu starostlivosti zameriavajúcu sa na otázky štrukturálnej povahy vzťahov a praxí starostlivosti (Tronto 1993). Feministická etika starostlivosti môže byť teda považovaná za alternatívny prístup, ako kriticky skúmať súčasnú globálnu spoločnosť, a to, ako jej hodnoty prispievajú k formovaniu spravodlivého, na rovnosti postaveného systému, a teda ako môže etika starostlivosti ovplyvniť súčasné okolnosti politických systémov vrátane globálnej nerovnosti a nespravodlivosti. Ako uvádza Hankivsky (2006), spočiatku sa venovala malá pozornosť potenciálu etiky starostlivosti v rámci diskusie o globalizácii a etike. Avšak podľa nej práve hodnoty a zodpovedajúce princípy starostlivosti založené na vzťahoch a zodpovednosti sú nevyhnutné na adekvátnu reakciu na súčasné výzvy globalizácie. Otázkou je, ako sformulovať adekvátne normatívne nástroje na aplikáciu etiky starostlivosti pri skúmaní globalizácie a vyhnúť sa nástrahám konvenčnej univerzalizácie (Hankivsky 2006).

Význam starostlivosti ako globálneho verejného a politického problému nabral na sile koncom 90. rokov 20. storočia so vznikom prístupu *Global Care Chain*. Tento termín prvýkrát použila Arlie Hochschild (Hochschild 2000). Tento prístup sa odvtedy stal široko akceptovaným a vytvoril vplyvnú literatúru o spôsoboch, akými sa v politickej ekonomii globalizácie prejavujú nerovnosti vyvolávané opatreniami starostlivosti. V posledných dvoch dekádach sa kategória starostlivosti stala tak výraznou, že niektoré feministické autorky upozorňujú, že preberá miesto sociálnej reprodukcie ako konceptu (Nguyen, Zavoretti, Tronto 2017). Avšak hoci sa skúmaniu starostlivosti dostáva široké vedecké uznanie a stáva sa akceptovanou otázkou a témou verejného diskurzu a verejných politík, literatúre v rámci prístupu *Global Care Chain* dominuje stále koncepcia starostlivosti, ktorá začína a končí individuálnymi interakciami. Keďže je založená prevažne na empirických výskumoch a dátach o ošetrovatelstve alebo platenej domácej a opatrovateľskej práci, niekedy sa odvoláva na zúžený normatívny pohľad na starostlivosť ako na niečo, čo potrebujú len „zraniteľní“ v stave núdze – chorí, starí a nevládni. Podobne sa kritika v rámci tejto perspektívy

zameraná na globálny ekonomický a politický poriadok vyvíjala bez konverzácie s bádateľmi a výskumníkmi v etike starostlivosti, ktorá zdôrazňuje zraniteľnosť a závislosť ako neoddeliteľnú súčasť ľudskej existencie, a teda všetkých ľudí. Veľká časť počiatočného úsilia Hochschildovej napríklad vychádzala z normatívnej úzkosti vzťahujúcej sa na spôsoby, akými sa deficity starostlivosti posúvali v reťazci starostlivosti, pričom sa predpokladalo, že napríklad rodinná starostlivosť má univerzálny alebo podobný vzorec (pozri Hochschild 2008). Malá pozornosť sa venovala rôznym chápaniam starostlivosti, ktoré sa menia podľa historických a kultúrnych kontextov.

Teoretičky a teoretici etiky starostlivosti sa usilovali od 90. rokov o širšie poňatie starostlivosti ako komplexného sociálneho procesu prepojeného so sociálnym a politickým usporiadaním ľudskej spoločnosti (Tronto 1993, Sevenhuijsen 1998, Held 2006, Tronto 2013). Zatiaľ čo analýzy v kontexte *Global Care Chain* odhaľovali, ako privatizácia starostlivosti vytvára a reprodukuje sociálne nerovnosti, etičky starostlivosti objasňovali, aký súbor ideí a aká konceptualizácia stojí v pozadí týchto procesov a mechanizmov a podporuje stratégie, praxe a politiky privatizácie starostlivosti. V súčasnosti sa na pôde feministickej etiky starostlivosti do popredia dostáva snaha rozvíjať koncepciu starostlivosti, ktorá zohľadňuje rôznorodé významy a praktiky starostlivosti jednotlivcov a inštitúcií na celom svete a dynamiku globálneho a lokálneho v prostredí, v ktorom sa vyskytujú. Analýzy v rôznych empirických kontextoch sa nevyhýbajú normatívnej dimenzii problému starostlivosti, ale naznačujú inú úroveň normatívnej kritiky. Tieto analýzy sa zameriavajú skôr na kontextuálnosť a situovanosť globálnej starostlivosti ako súčasti neoliberalného projektu, ktorý je intenzívne nasýtený morálnymi konotáciami a ktorého ideologický obsah je tvárny, pričom sa vždy šíri a rezonuje s miestnymi morálnymi predstavami, myšlienkami a praktikami. Súčasné texty v priestore feministickej etiky starostlivosti zdôrazňujú, že starostlivosť - ako koncept aj ako prax - odráža rozsiahle morálne rozpory, ambivalenciu a hybridnosť nášho dnešného sociálneho a politického sveta (Nguyen, Zavoretti, Tronto 2017, 200).

Etici a etičky venujúci sa medzinárodným vzťahom a globálnej etike sa už mnoho desaťročí sústreďujú na otázku, ako preklenúť hranice rozdielov v globálnej politike - ako najst' „zdieľané porozumenie“, solidaritu, určitú základnú alebo aspoň „tenkú“ spoločnú pôdu, na ktorej možno budovať morálne jazyky a etiku, a teda aj politické praktiky a prax. Naliehavá

potreba nájsť spoločnú pôdu pre globálnu spoluprácu je s treťou dekadou tohto storočia ešte zreteľnejšia. Viaceré texty v súčasnej etike starostlivosti si v procese tohto hľadania všímajú potenciál konkrétneho telesného pre porozumenie odlišného, iného, a to na rôznych rovinách s cieľom podporiť spoločný demokraticky a dialogicky utváraný svet. V tejto súvislosti viacerí autori zastávajú názor, že etika starostlivosti by sa mala považovať za interdisciplinárnu oblasť skúmania a posilňovať tento svoj charakter bádateľskými prístupmi, ktoré začínajú praxou a komplexnými prepojeniami, ktoré ju tvoria: podrobné, stelesnené, každodenné životné skúsenosti, sociálne a politicky zakotvené (Leget, Nistelrooij, Visse 2019).

Telesnosť starostlivosti a starostlivosť ako telesná prax

Koncept stelesnenej starostlivosti (embodied care, ang.) uznáva, že starostlivosť nie je abstraktný pojem, ale prežitá resp. žitá a živá skúsenosť. Zahŕňa fyzické, emocionálne a vzťahové aspekty starostlivosti o seba a ostatných. Starostlivosť je stelesnená prostredníctvom činov / konania, gest, dotykov a emocionálneho naladenia. Nie je to len teoretický rámec, ale niečo, čo sa deje prostredníctvom našich tiel a interakcií.

Maurice Hamington, americký filozof a predstaviteľ feministickej etiky starostlivosti, sa vo svojej práci *Embodied Care* (2004) nepokúša o definitívne porozumenie starostlivosti, ale skôr sa usiluje zamerať pozornosť na telesné a sociálne aspekty starostlivosti, ktoré boli dlho prehlíadané, a to aj v samotnej etike starostlivosti, pričom analyzuje našu telesnosť na fenomenologickej rovine. Podľa neho starostlivosť označuje taký „...prístup k osobnej a sociálnej morálke, ktorý posúva etické úvahy smerom ku kontextu, vzťahovosti a afektívnemu poznaniu spôsobom, ktorému možno plne porozumieť, len pokiaľ vezmeme do úvahy telesnú dimenziu starostlivosti“ (Hamington 2007, 3). Starostlivosť je záväzkom voči rozvoju a rastu jednotlivcov pri uznaní našej prepojenosti a vzájomnej závislosti (tamže). Hamington používa pojem stelesnená starostlivosť (embodied care, ang.), aby ukázal jednak, že starostlivosti nemožno plne porozumieť bez jej telesnej dimenzie, a zároveň, že starostlivosť môže byť životaschopnou súčasťou sociálnej etiky³, ale len pokiaľ budú zohľadnené

---

³ Pod pojmom sociálna etika v tomto kontexte rozumieme systematickú reflexiu morálnych dimenzií sociálnych štruktúr, systémov, problémov a spoločenských.

jej telesné aspekty. Z hľadiska otázky položenej v úvode tohto textu to znamená, že nie je možné skúmať a riešiť štrukturálne a systémové otázky starostlivosti na globálnej rovine bez zohľadnenia telesnosti, a zároveň to znamená, že potrebujeme skúmať, ako jedinečná partikulárna telesnosť môže byť východiskom a predpokladom pre transformáciu procesov, ktoré majú systémový a štrukturálny charakter.

Hamington (2004) teda skúma, ako stelesnená starostlivosť podporuje spoločenskú morálku (social morality, ang.). Tvrdí, že starostlivosť je taký prístup k morálke, ktorý je základný pre ľudskú existenciu, a to až do tej miery, že naše telá sú vystavané pre starostlivosť („built to care“) (Hamington 2004, 2). Starostlivosť je spôsob bytia vo svete umožňovaný návykmi a správaním nášho tela. Pritom starostlivosť pozostáva z praxí, ktoré možno rozvíjať alebo ich možno nechať zakrpať (atrofovať) a zaniknúť. Sú dve základné črty, ktoré ovplyvňujú, že starostlivosť je náročná jednoznačne definovať. Prvou je skutočnosť, že starostlivosť má kontextuálnu povahu, keďže sa nespolieha na univerzálne princípy alebo vzorce, ako je tomu pri iných etických prístupoch. To znamená, že nemôže byť vyjadrená oddelene od konkrétnych aktérov a situácií, v ktorých sa uskutočňuje. Druhým aspektom je skutočnosť, že starostlivosť je formovaná (utváraná) telesným a afektívnym poznaním (embodied and affective knowledge, ang.), a toto poznanie nie je možné ľahko previesť do jednoducho definovaných pojmov (Hamington 2007, 2). Podľa neho možno stelesnenú starostlivosť charakterizovať ako komplexnú a všadeprítomnú, pričom rozlišuje jej tri vzájomne prepojené aspekty: starostlivé poznanie (caring knowledge), starostlivú predstavivosť (caring imagination) a starostlivé návyky / návyky starostlivosti (caring habits). Ich opis, resp. definovanie je vzájomne prepojené (Hamington 2007, 4).

Starostlivé poznanie zahŕňa to, čo je známe telu ako napríklad jemnosti v emóciách komunikované mimo explicitného jazyka. Telo jednoducho „vie“ veľa vecí prostredníctvom výmen (informácií) so svojím prostredím. Toto poznanie možno rozvíjať a venovať mu pozornosť, kultivovať ho, alebo naopak ignorovať ho a stratiť ho. Telo vyžaduje návyky, ktoré sú vyjadrením jeho poznania. Hamington tvrdí, že tieto návyky majú epistemologický význam. Nie sú totiž len jednoduchými opakovaniami pohybov, ale telesnými praktikami poznania udržiavanými v tele. Jedným z týchto návykov je práve starostlivosť (caring, ang.). Starostlivé návyky resp. návyky starostlivosti (caring habits) sú praktikami starostlivého

poznania / starajúceho sa poznania (caring knowledge) tela (Hamington 2007, 4).

Návyky starostlivosti sú vlastne dôsledkom tiel, ktoré obývame, ich konkrétnych fyzikálnych vlastností, dizajnu, štruktúry. Habituálna (návyková) povaha starostlivosti spočíva vlastne v tom, ako naše telá zachytávajú a získavajú fyzikálny pohyb. Naše telá sú zdrojom tak jednoduchých návykov, ako aj zložitých sociálnych návykov, avšak oba druhy návykov spolu tvoria kontinuum. Hamington upozorňuje, že hoci starostlivé návyky / návyky starostlivosti môžu byť vštepované (nám ako telesným bytostiam) prostredníctvom praxe, stále ostávajú neukončené, a teda otvorené pre výmenu s novými situáciami v meniacom sa prostredí. To znamená, že naše návyky sa môžu do istej miery neustále modifikovať, meniť. Práve v tomto momente „novej situácie“ prichádza takpovediac do hry starostlivá predstavivosť (caring imagination, angl.), ktorá spočíva v našej schopnosti transcendovať, prekračovať naše telesné obmedzenia a priblížiť sa v našom poznaní k druhým, dokonca k relatívne neznámym druhým (ľuďom, bytostiam) (Hamington 2007, 4).

Podľa Hamingtona tak starostlivá predstavivosť spája tradičné racionálne prístupy k morálke s ocenením poznania prostredníctvom tela – telesným poznaním. Hamington ide dokonca ďalej ako viaceré prístupy v súčasnej feministickej etike starostlivosti, ktoré považujú etiku starostlivosti za svojbytnú etickú teóriu odlišnú nielen od tradičných hlavných alebo dominujúcich morálnych prístupov, ako sú deontologické etické prístupy, utilitarizmus, alebo iné univerzalistické morálne teórie, a tiež od etiky cnosti alebo od ďalších slabých normatívnych etík a etických prístupov. Hamington totiž tvrdí, že starostlivosť je skutočným základom morálky zakoreneným v našom tele a našich telesných praktikách (Hamington 2007, 5). Starostlivosť je teda podľa neho telesným (corporeal, ang.) potenciálom uskutočňovaným prostredníctvom návykov, pričom kapacita starať sa je aspektom telesnosti (embodiment, ang.). Kultúrne odlišnosti majú za dôsledok rôzne prejavy starostlivosti a starania sa, avšak telá, ktoré obývame, v ktorých sme situovaní, nám všetkým umožňujú starostlivosť a staranie sa. Ako telesný potenciál starostlivosť možno kultivovať, pestovať, rozvíjať alebo ju možno zanedbávať a zmenšovať prostredníctvom návykov a praktík. Pritom návyky Hamington nepovažuje len za čisto inštinktívne, ale spája ich s epistemickým poznaním a s morálkou. „Mnoho z nášho porozumenia iným je zakorenené v našich

telách, a preto nie je vždy prístupné nášmu vedomiu“ (Hamington 2007, 5). Poznanie iných prostredníctvom tela tak spoluutvára potenciál starostlivosti.

Na rozdiel od bežného použitia pojmu návyk (habit, ang.) ako zautomatizovaného správania, starostlivé návyky / návyky starostlivosti otvárajú možnosti predstavivosti, ktoré by inak ostali uzatvorené. Hamington upozorňuje na to, že podobne ako starostlivosť aj predstavivosť (imaginácia) boli a stále sú v etike značne prehliadané. Podľa neho starostlivosť zahŕňa komplexné splietanie alebo tkanivo imaginatívnych procesov spolu s telesnými praktikami. Pozornosť sústreďuje na tri imaginatívne procesy: 1. imaginatívnu schopnosť empatie (vcítania sa) s neznámymi alebo málo známymi druhými. Telesná dimenzia starostlivosti jasne stanovuje spojenie medzi priamou skúsenosťou a starostlivosťou, avšak predstavivosť starostlivosti (caring imagination) je nevyhnutná preto, aby sme porozumeli, ako sa staráme o tých, ktorí sú mimo našej sféry skúsenosti. 2. druhý imaginatívny proces predstavuje starostlivá predstavivosť ako spôsob kritického myslenia. Starostlivá imaginácia poskytuje príležitosť pre reflexiu – zvažuje pravidlá a dôsledky – avšak nechápe ich ako univerzálne alebo absolútne. 3. napokon, tretím imaginatívnym procesom spojeným s telesnými praktikami starostlivosti je schopnosť jednotlivca zvažovať svoju subjektívnu pozíciu s ohľadom na jej psychosociálny kontext. Totiž zdravá, starostlivá predstavivosť by mala porozumieť aktivitám a návykom starostlivosti v ich prostredí a vyhnúť sa nadmernému resp. neprimeranému používaniu moci voči tým, o ktorých sa staráme, alebo naopak nechať nás stratiť sa v starostlivosti o iných (Hamington 2007, 5 – 6).

Od socializácie starostlivosti ku globálnej starostlivosti

Socializácia starostlivosti spočíva v teoretickom porozumení a aplikácii etiky starostlivosti vo verejnom živote (Hamington 2006). Socializácia etiky starostlivosti predpokladá, že uvážená aplikácia etiky starostlivosti môže zrekonštruovať pojmy inštitúcií, politik a sociálnej dynamiky. Socializácia starostlivosti tak predstavuje paradigmatický posun, ktorý pomáha k dekonštrukcii priepustnej hranice medzi sférou domova a komunity (spoločenstva) (Hamington 2006, s. xiv). V sociálnej etike starostlivosti je podľa Hamingtona zakotvená pozitívna ekológia človeka, ktorá uprednostňuje štruktúrovanie ľudského styku pre vzájomný

prospech. Takáto prosociálna ekológia uznáva existenciu vzájomnej závislosti a vzájomnosti v živote, a zahŕňa osobitosť ľudských bytostí, a zároveň rešpektuje povinnosť presadzovať túto osobitosť v sociálnom kontexte práv a spravodlivosti.

Podobne Fiona Robinson zdôvodňuje, prečo etika starostlivosti môže a musí byť považovaná za relevantnú pre medzinárodné vzťahy alebo – ako uvádza – pre sociálne vzťahy v globálnom meradle (Robinson 1999, 164). Je nepopierateľnou skutočnosťou, že náš svet je svetom stále intenzívnejších a zrýchľujúcich sa sociálnych vzťahov prekračujúcich hranice jednotlivých štátov. Rovnako je zrejmé, že tieto vzťahy vo veľkej miere možno charakterizovať ako vzťahy nesúlady, nezhody, odlišnosti a vylúčenia, a mocenskej nerovnováhy. Avšak práve táto povaha nášho sveta si vyžaduje, ako zdôrazňuje Robinson, aby sa teoretici a teoretičky medzinárodných vzťahov alebo globálnej etiky zapojili do etického skúmania zohľadňujúceho etické aspekty sociálnych vzťahov na medzinárodnej a globálnej rovine. Pochopenie významu etiky starostlivosti v tomto kontexte závisí od porozumenia jej vzťahovej povahy: nielen pre zdravie osobných a sociálnych vzťahov je dôležité uznanie morálnej hodnoty a dobra spočívajúceho v udržateľnosti vzájomne zameranej pozornosti a vzájomného rešpektu; sociálne vzťahy môžu byť podobne využité ako kritický nástroj pre odhaľovanie vzorcov vylúčenia a podriadenia. Schopnosť starostlivosti o druhých tak zahŕňa nielen učenie sa pozornosti, vnímavosti a trpezlivosti, schopnosti počúvať a načúvať a reagovať na (vy)počuté, ale tiež schopnosť premýšľať nanovo naše vlastné postoje týkajúce sa odlišnosti a vylúčenia umiestnením tejto odlišnosti do vzťahov, a tým vyvracať a spochybňovať tvrdenie, že akákoľvek skupina alebo jednotlivci sú prirodzene a objektívne „odlišní“. (Robinson 1999, 165). Avšak aby sme mohli porozumieť odlišnosti (diferencii) druhého a druhému v jeho / jej odlišnosti, tak musíme umiestniť túto odlišnosť vnútri vzťahov – musíme poznať druhého, najlepšie priamou (bezprostrednou) skúsenosťou (Hamington 2004, 147), aby sme porozumeli tejto (jeho / jej) odlišnosti, aby sa stala súčasťou nášho spoločného kontextu (udalosti, stretnutia, sveta). Robinsonovej „umiestnenie odlišnosti do vzťahov“ možno potom analogicky rozumieť ako uskutočňovaniu „spoločných aktivít starostlivosti“ (common caring practices, ang.) v spoločnom priestore a čase. Ak je Hamington presvedčený, že sociálna súdržnosť závisí od rozvíjania takých telesných

návykov, ktoré posilňujú starostlivé predstavy, tak je dôležité vytvárať čas, priestor pre starostlivosť, starostlivé praktiky, praxe, a poskytovať tvorbu týchto podmienok pre starostlivosť dostatok energie (Tronto 2013). Napríklad starostlivá schopnosť a návyk aktívne počúvať je niečo, čo aktivuje a zapája starostlivosť. Podľa Trontovej jednoducho trávenie času s druhým, počúvanie príbehov, pozorovanie a pozornosť venovaná tomu, o koho sa staráme, je dôležitým aspektom starostlivosti (Tronto 2013, 121). Pri aktívnom počúvaní, pri venovaní starostlivej pozornosti druhému máme možnosť zakúšať druhého komplexnejšie a detailnejšie, a tak si utvárať vnútorné zdroje nevyhnutné pre konanie v jeho prospech (Hamington 2004, 6). Utváranie spoločného priestoru a času pre spoločné aktivity starostlivosti tiež utvára kontext pre zmenu nášho vnímania iných a elimináciu našich (vzájomných) stereotypných presvedčení o „prirodzenej a objektívnej odlišnosti“ iných.

Možno považovať za signifikantné, že Robinson, podobne ako Hamington, opierajúc sa o mnohé práce z feministickej etiky starostlivosti kladúce dôraz na skúmanie, interpretáciu a zohľadňovanie konkrétnej skúsenosti konkrétnych aktérov konkrétnych praxí starostlivosti – lokalizovaných a situovaných v konkrétnych časopriestorových podmienkach s ich komplexnými špecifickými vlastnosťami materiálnej, nemateriálnej, symbolickej, pojmovej, sociálnej, kultúrnej povahy – kladie dôraz na fenomenologický prístup k etickému skúmaniu a považuje ho za najvhodnejší pre dosiahnutie vyššie spomenutých cieľov (Robinson 1999, 165). Globalizácia starostlivosti si podľa nej nevyžaduje nekritické rozšírenie starostlivých reakcií (responses, ang.) naprieč hranicami na celé ľudstvo, ale skôr si vyžaduje uvedomenie sociálnych vzťahov ako východiskového bodu pre etické skúmanie a záväzok používať tieto vzťahy ako kritický nástroj pre odhalovanie a začiatok reagovania na vzťahy útlaku a podriadenia, ktoré existujú na globálnej rovine (Robinson 1999, 165). V tejto súvislosti stojí za zmienku výzva feministickej filozofky Walkerovej (1997) morálnym filozofom, aby „(z)niesli oveľa väčšie deskriptívne a empirické bremeno, než bežne znášajú, pri hľadaní podrobností o skutočných morálnych usporiadaniach“ (Walker 1997, 13), čím má na mysli starostlivé a dôkladné porozumenie kontextu skúmaných odlišných aktérov a praxí starostlivosti.

Zdá sa teda, že globalizácia etiky starostlivosti si vyžaduje utváranie takýchto spoločných časov a priestorov, v ktorých je možné vzájomné spoznávanie prostredníctvom skúsenosti, ideálne priamej, ale aj

sprostredkovanej našou predstavivosťou. Potrebujeme sa vidieť, počuť, cítiť, dotknúť alebo si to potrebujeme predstaviť, pretože bezprostredná blízkosť jednoducho nie je vo väčšine prípadov možná. Potrebujeme preto kultivovať našu schopnosť počúvať príbehy, predstavovať si, aké by to bolo byť na iných miestach, v koži iných ľudí, na ich mieste, v ich situácii. Potrebujeme rozvíjať našu v tele ukotvenú schopnosť vcítiť sa do skutočných aj fiktívnych príbehov, predstaviť si priestory, časy a svety, v ktorých sa ľudom, ale aj nie-ludským bytostiam žije lepšie, lebo to je prvý krok k staraniu sa o dobrý život náš aj našich blízkych a vzdialených druhých.

Literatúra

- CLEMENT, G. (1996): *Autonomy, and Justice: Feminism and the Ethics of Care*. Boulder, Colo: Westview.
- FISHER, B. – TRONTO, J. (1990): Toward a Feminist Theory of Caring. In: Abel, E. K. – Nelson, M. (eds.): *Circles of Care*. Albany: SUNY Press, 36 – 54.
- GILLIGAN, C. (1982): *In a Different Voice. Psychological theory and Women's Development*. Cambridge: Harvard University Press.
- HAMINGTON, M. (2004): *Embodied Care: Jane Addams, Maurice Merleau-Ponty, and Feminist Ethics*. Oxfordshire, Marston Book Services Limited.
- HAMINGTON, M. – MILLER, D. (eds.). (2006): *Socializing care. Feminist ethics and public issues*. New York: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- HANKIVSKY, O. (2006): Imagining ethical globalization: The contributions of a care ethic. In: *Journal of Global Ethics*, 2 (1), 91 – 110. Online. Web 28. Jan. 2024. <https://doi.org/10.1080/17449620600677338>
- HELD, V. (2006): *The Ethics of Care: Personal, Political, and Global*. New York: Oxford University Press.
- HELD, V. (2015): *Etika péče. Osobní, politická a globální*. Praha : Filosofia.
- HOCHSCHILD, A. (2000): Global Care Chains and Emotional Surplus Value. In: Giddens, A. – Hutton, W. (eds.): *On the Edge: Living with Global Capitalism*. London: Jonathan Cape, 130–146.
- HOCHSCHILD, A. (2008): Láska a zlato. Globální řetězce péče. In: Hrubec, M. a kol. (ed.): *Sociální kritika v éře globalizace. Odstraňování sociálně-ekonomických nerovností a konfliktů*. Praha: Filosofia, 107 – 128.
- JESEKOVÁ, A. (2019): Reláčná autonómia ako cieľ mravnej výchovy. Perspektíva etiky starostlivosti. In: *Scientia et Eruditio*, 3 (2), 22-34.

- JESENKOVÁ, A. (2022): Joan Tronto's Moral and Political Theory of Care. In: *Politické vedy*, 24 (4), 158 – 180.
- KOEHN, D. (1998): *Rethinking Feminist Ethics.: Care, Trust, and Empathy*. New York: Routledge.
- LEGET, C., NISTELROOIJ, I. – VISSSE, M. (2019): Beyond demarcation: Care ethics as an interdisciplinary field of inquiry. In: *Nursing Ethics*, 26 (1), 17–25.
- NGUYEN, M. – ZAVORETTI, R. – TRONTO, J. (2017): Beyond the Global Care Chain: Boundaries, Institutions and Ethics of Care. In: *Ethics and Social Welfare*, 11(3), 199-212.
- NODDINGS, N. (1984): *Caring. A Relational Approach to Ethics and Moral Education*. Berkeley: University of California Press.
- NODDINGS, N. (2002): *Starting at Home. Caring and Social Policy*. Berkeley: University Press.
- ROBINSON, F. (1999): *Globalizing Care. Ethics, Feminist Theory, and International Relations*. Westview Press.
- SEVENHUIJSEN, S. (1998): *Citizenship and the Ethics of Care: Feminist Considerations on Justice, Morality, and Politics*. London: Routledge.
- TRONTO, J. (1993): *Moral Boundaries. A Political Argument for an Ethic of Care*. New York: Routledge.
- TRONTO, J. (2013): *Caring Democracy. Markets, equality, and Justice*. New York : NY University Press.
- WALKER, M. U. (1997): *Moral Understandings: A Feminist Study in Ethics*. New York, NY: Routledge.

Text je výstupom grantového projektu APVV - 20 – 0583, *Možné svety a modality: Súčasné filozofické prístupy*.

doc. Mgr. Adriana Jesenková, PhD.

Katedra filozofie

Filozofická fakulta

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Moyzesova 9, 040 01 Košice

adriana.jesenkova@upjs.sk